

Zbornik *Intellectuals and the future in the Habsburg monarchy 1890—1914*, ur. László Péter in Robert B. Pynsent, *Studies in Russia and East Europe*, Macmillan Press and School of Slavic and East European Studies, University of London, 1988, 196 str.

Pričujoči Zbornik je — sicer omejen — prikaz kulturnega delovanja v monarhiji v obdobju Fin-de-siècle, zlasti v središčih kot so Dunaj, Krakov, Praga in Budimpešta. Obdobje, bogato po svojih kulturnih, znanstvenih pa tudi političnih dosežkih, je tu prikazano precej selektivno, saj sta se izdajatelja omejila na štiri najštevilnejše nacionalne skupine, nemško, češko, madžarsko in poljsko. Namen zbornika je bil prikazati predvsem kulturne elemente, ki so različne narode in družbene skupine prej združevali kakor pa ločevali. Kljub temu, da je nemški jezik postal ob koncu 18. stoletja jezik visoke kulture v monarhiji, in se je z urbanizacijo razširil tudi med mestnimi »nižjimi« sloji, pa nemška kultura ni prevladala oziroma ni postala splošna kultura.

Kultura 80. in 90. let 19. stoletja je postala bolj ali manj mestna kultura, katere nosilci in uporabniki so postali tudi pripadniki srednjega sloja. To se je zgodilo tudi na Madžarskem in Češkem, kjer je bila prej bolj ali manj podeželska (kot navaja uvodnik). Za Dunaj in Budimpešto je bilo značilno, da so bili nosilci kulture predvsem Judje, ki so imeli v rokah tisk, to je, revialno in dnevno časopisje. Podobno je bilo z nemško kulturo v Pragi, čeprav so imeli Judje — po navedbah uvodničarjev — malo vpliva na češko kulturo. Vključitev dveh prispevkov, ki obravnavata tudi judovski prispevek h kulturnemu dogajanju v okviru monarhije, je bila nujna, kot pravi uvodnik, da bi se prikazala popolna slika intelektualnih tokov v monarhiji.

Prvi prispevek je razmišljanje Martina Swalesa, profesorja germanistike na univerzi v Londonu, o Arthurju Schnitzlerju: »Liberalism or Hedonism? Arthur Schnitzler's Diagnosis of the Vienna Bourgeoisie«. Glede na to, da sta Nemčijo istega časa ideološko oziroma filozofsko predstavljala predvsem Nietzsche in Schopenhauer, ter da so avtorji skoraj vseh prispevkov ugotovili močan vpliv obeh filozofov na fin-de-siècle v monarhiji, je tudi Martin Swales videl v Nietzscheju »svetnika-zaščitnika tako skeptikov kot vitalistov«. V njem so avstroogrski intelektualci našli apoteozo in zničenje svojih socialnih ambicij, svoje sramote, svoje moči in nemoči. Literarno delo Arthurja Schnitzlerja je po Swalesovem prepričanju pomembno predvsem zato, ker ni hotel ali mogel prevzeti nobene ideologije, značilne za nemško in avstrijsko kulturo prvih treh desetletij našega stoletja. Če ga gledamo v zgodovinskem kontekstu se zdi njegov skepticizem bolj realističen, kakor pa omahljiv.

Irif Rogoff je napisal prispevek »Gustav Klimt: A Bridgehead of Modernism«, ki je umetnostnozgodovinski, pa zanimiv prikaz Klimtovega revolta proti institucionaliziranemu umetniškemu jeziku tistega časa. Zato so njegova dela pomenila za takratno Avstrijo poseben izziv, kar se je izkazalo leta 1900, ko je predstavil dunajski univerzi namenjeno upodobitev Filozofije. Javnost in kritika sta njegovo predstavitev sprejeli z mešanico odpora in besa, v prepričanju, da je umetnik izdal ideale, ki so mu jih dali upodobiti. Zato je prišlo do peticije ministru za kulturo, ki jo je podpisalo 87 članov univerze, z zahtevo, da delo odkloni. Avtorica trdi, da je Klimt pokazal svoj odpor do »intelektualnih idealov«.

Brian Farrell je dal zelo zanimiv prikaz »Sigmund Freud: Some Aspects of his Contribution«. Skušal je predvsem ponovno ovrednotiti Freudovo delo in njegov prispevek k celotni znanosti in kulturi ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Farrell je prepričan, da je bil Freudov kulturni vpliv izjemno velik, zlasti na področju sorodnih strok, psihiatrije in psihologije. Na drugi strani pa se Farrell tudi vprašuje, kolikšna je vrednost Freudovega prispevka. Odgovor na to vprašanje je po njegovem izredno težak, zlasti zato, ker smo vsi na nek način »žrtve« njegovega mita — mita Freuda kot velikega človeka. Trdi, da je ta mit pravzaprav rezultat njegovega političnega gibanja, ki ga je ustanovil, da bi lahko branil in propagiral svoje ideje. Kljub temu meni, da Freuda ne moremo zavrniti kot šarlatana, že zato ne, ker nam še vedno niso znani vsi pomembnejši podatki o njem.

O dekadenci med češkimi literati ob koncu 19. stoletja piše Robert B. Pynsent: »The Decadent Nation: The Politics of Arnošt Procházka and Jiří Karásek ze Lvovic«, to je, o literarnem gibanju, ki je imelo na Češkem dokajšen vpliv. Z revijo »Moderní revue« (1894—1925) sta imela oba obravnavana češka avtorja velik vpliv na razvoj češke literature — večjega kakor katerakoli druga revija tedanjega časa. Revija je imela bolj ali manj kozmopolitski značaj; sprva sta objavljala tudi neprevedene nemške in francoske tekste (npr. Rilkeja). Revija je bila v bistvu glasilo češke avantgarde devetdesetih let, pa tudi anarhistov, desnih radikalov, mistično usmerjenih simbolistov, literarnih dandyjev pa tudi branilcev homoseksualcev. Ravno ta generacija je svoj kritikizem do družbe zajemala iz del Schopenhauerja, Stirnerja, Baudelaira, Nietzscheja, Verlaina, Wildea in drugih. Dejansko se je zavedala, da živi v dobi degenerirane morale in vrednot. Ravno zato ima naziv dekadenca, kar označuje predvsem zavest o propadu, o procesu propadanja. Avtor trdi, da so se deka-

dentni avtorji vezali oziroma identificirali tako z ekstremno levimi kot z ekstremno desnimi političnimi gibanji, pa tudi, da je bila češka dekadenca pomembna tudi v okviru evropske politike, zlasti glede na to, da je predstavljala tudi upor oziroma reakcijo proti takrat močnemu »realizmu«.

Za zgodovinarja je prav gotovo najprivlačnejši prispevek, ki ga je napisal Karel Brušák: »The Meaning of Czech History: Pekař versus Masaryk«. Brusák je prikazal enega glavnih nasprotnikov Masarykovih idej, Josefa Pekařa, enega najpomembnejših čeških zgodovinarjev pred I. svetovno vojno. Kljub temu, da je bil Pekař zaveden Ceh, je imel tudi Nemce za zakonite prebivalce češke dežele. Prav tako je kljub svojemu nasprotovanju avstrijski politiki še vedno videl Avstrijo kot edino možno politično tvorbo za Čehe; seveda pa je zahteval priznanje čeških nacionalnih pravic. V nasprotju z večino takratnih čeških zgodovinarjev je vseskozi poudarjal velik pomen protireformacije za razvoj moralnih in nacionalnih vrednot na Češkem. Trdil je, da to ni bilo obdobje kulturnega »mrka«, da je protireformacija veliko prispevala k dvigu češke kulture, še zlasti pa, da je preprečila germanizacijo. Pekařova kritika Masaryka se je dotaknila tako Masarykove filozofije humanitete kakor tudi obravnave nacionalnega vprašanja. Pekař je očital Masaryku, da ni nikjer pojasnil, kaj mu pomeni beseda »humanita« (Ferdo Kozak jo je prevajal kot »humaniteta«), in da meša to, kar se mu zdi, da je bil Herderjev humanizem, in to, kar smatra za humanizem čeških bratov (Chelčický). Masarykova predstava humanitete je racionalistični ideal 18. stoletja, Herderjev humanizem. Če bi Masaryk svojo humaniteto razlagal češkim bratom, bi mu ti rekli, da je heretik in pomočnik Antikrista. Pekař je kritiziral Masarykovo tezo, da sta češka nacionalna zavest in značaj predvsem produkt reformacije. Češka nacionalna zavest je stara toliko kot njihova zgodovina. Pekař je Masaryku očital tudi nerazumevanje češkega nacionalnega preporoda in romantični koncept češke zgodovine, ki ga je izdelal tako, da je oblikoval svoje mnenje, nato pa je izbral iz preteklosti misli, ki so se strinjale z njegovimi, kar mu ni bilo všeč, je pa ignoriral. Brušák trdi, da so Pekařeva stališča mnogo jasnejša in prepričljivejša od Masarykovih, čeprav je moral Pekař kasneje početi prav tisto, kar je očital Masaryku. V delu Smisel češke zgodovine, ki ga je objavil 1929, je tako kot Masaryk izhajal iz etičnih predpostavk in napisal, da poznamo dva tipa nacionalizma, enega, ki izhaja iz ljubezni, in drugega, ki izhaja iz sovraštva. Seveda temelji prvi na mnogo višjih moralnih in družbenih normah in je v bistvu manifestacija najboljših narodovih kvalitete. Samo skozi take vrste nacionalizem lahko narod doseže humanost. Masarykov odnos do Pekařa je bil vseskozi strpen. Kot se je kasneje izkazalo, je dejansko upošteval nekaj njegovih kritičnih pripomb, saj je leta 1935, v razgovoru s Čapkom, izpustil omembo husitov kot predhodnikov češkega preporoda.

Tomaš Vlček s Češkoslovaške akademije znanosti je objavil članek »National Sensualism: Czech Fin-de-Siècle Art«; obravnaval je predvsem kulturna gibanja tistega obdobja, ki so bila v odprtem konfliktu z nacionalno ideologijo. Eno najpomembnejših literarnih »dogajanj« je bil gotovo senzualizem, ki je predstavljал predvsem močno reakcijo proti institucionalizirani kulturi, to je, kulturi, ki je izhajala iz istega prosvetljskega racionalizma, ki je bil značilen za cesarsko birokracijo. V nasprotju z dunajskim senzualizmom je bil češki senzualizem usmerjen predvsem v poudarjanje etičnih razmerij, razmerij posameznika do konkretnega sveta. Posebnost češkega senzualizma je bila tudi v tem, kot navaja avtor, da je bilo to tudi gibanje »od spodaj« in je imelo zato več možnosti za razvoj kot drugod v Avstriji. Sicer pa je češki senzualizem izhajal iz pesimistične filozofije Schopenhauerja, zlasti njegove teze o krizi takratne morale, kar je pomenilo tudi odtujevanje umetnikov in izobražencev buržoazni družbi, obenem pa tudi iskanje estetskih vrednot, ki bi omogočale odpornost.

Viola Finn je napisala prispevek »Zsigmond Justh: In Search of a New Nobility«. Zsigmond Justh, madžarski pisatelj, značilni predstavnik fin-de-siècle. Tako kot češki dekadenti ali senzualisti je tudi on skozi literarno delo izražal svoj protest proti tedanjim političnim socialnim in kulturnim razmeram na Madžarskem.

George Cushing je napisal članek »Mihály Babits: All Great Poets are Decadent«, medtem ko je poljski kulturni ustvarjalnosti posvečeno le eno delo, Stanislaw Eile: »The Prophet of the 'Naked Soul': Stanislaw Przybyszewski«. Tudi Przybyszewski je pripadal generaciji »fin-de-siècle« in je bil pod precejšnjim vplivom Nietzschejevih idej.

Zbornik je s stališča kulturne zgodovine, zlasti literarne, izredno zanimiv, seveda pa je vprašljiv že sam koncept. Glede na naslov (Intelektualci v okviru Habsburške monarhije) je zastopnost narodov seveda preozka, da ne rečemo krivična, če omenimo samo Hrvate ali Slovence. Gotovo je, da so bila podobna kulturna dogajanja, literarna, umetnostnozgodovinska ali znanstvena v tem času prisotna tudi med drugimi narodi in je zato zbornik v bistvu le omejen prikaz kulturne in znanstvene dejavnosti v monarhiji. Prav tako nas naslov nekako zavede, da pričakujemo neko širšo analizo intelektualnega dela pred letom 1918, izkaže pa se, da so prispevki ome-

jeni le na specifičen del takratne kulturne dejavnosti. Kljub vsemu pomeni zbornik zanimiv prikaz kulturnega ozračja tistega časa. Iz njega lahko črpamo marsikatero paralelo z našim slovenskim dogajanjem ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja.

Irena Gantar Godina

James D. Young, **Making Trouble**, Autobiographical Explorations and Socialism, Glasgow: Clydeside Press, 1987. 129 strani.

Ob prebiranju starejših pa tudi novejših letnikov Zgodovinskega časopisa ter tam objavljenih poročil in ocen se hitro izkaže, da so poročila o delih z anglosaksonskega področja redka. Pa še tista, ki so, obravnavajo predvsem jugoslovansko oziroma slovensko tematiko, da komajda poznamo novejša dela s področja njihove lastne zgodovine. Se več, škotsko zgodovinopisje poznamo bolj ali manj naključno in seveda, preveč poredko.

Zato je delo prof. Younga z univerze v Stirlingu še toliko bolj zanimivo in informativno. Knjiga, v kateri se prepletata avtobiografski in teoretični pristop k zgodovini delavskega gibanja na Škotskem od leta 1930 dalje, je zanimiva tudi zato, ker obravnava delavsko gibanje s povsem svojstvenega stališča oziroma izhodišča, to je, predvsem »od znotraj«. Že v prvem poglavju z naslovom »The Making of a Historian — Notes for an Autobiography« je avtor prikazal svoj osebni odnos do delavskih problemov in gibanja na sploh. Dejstvo, da je že s 14 leti postal delavec in da je moral 8 let čakati, da se je lahko vpisal na univerzo (Oxford), potrjuje njegovo misel, da je imel dovolj možnosti spoznati dejanske razmere, v kakršnih je živel takratni škotski delavski razred. Obenem je kot delavec sodeloval pri organizaciji delavskih društev in skušal tudi s pisnimi prispevki v različna glasila dvigati delavsko/proletarsko zavest med škotskimi delavci.

V drugem poglavju z naslovom »Visions of History : Experiences and Reflections« je orisal izkušnje mladega socialista, ko se je moral soočiti in spopadati tudi s simpatizerji Stalinove politike in vizije socializma, do katere so bili mnogi škotski socialisti pa tudi intelektualci zelo nekritični, nekateri pa so ji bili celo zelo naklonjeni. Na drugi strani se je moral spopadati z značilnim skepticizmom do socialističnih idej, pa tudi pesimizmom, ki je prevladoval med škotskimi študenti. Avtor navaja, da je imel nanj največji vpliv škotski socialist Edwin Muir, od teoretikov pa poleg Marxa in Engelsa tudi Raya Dunayevskaya. Ob vprašanju Stalina, Trockega in McCarthyjeve militantne politike v ZDA od socialistov, je bilo med škotskimi socialisti veliko diskusij, kar je tudi vplivalo na nadaljnja razhajanja v pojmovanju socializma nasploh. Močan vpliv na avtorja pričujočega dela je imela tudi skupina ameriških socialistov okrog Socialist Review v letih od 1956 do 1960, ki pa jo je 1960 zapustil, predvsem zaradi »leninistične mentalitete« večine sodelavcev.

V nadaljnjih poglavjih si je zadal Young nalogo prikazati delavski boj in probleme delavstva v različnih deželah, kakor so Škotska, Poljska, ZDA in Nikaragua. Zanimiva in po svoje tudi poučna je pripoved o avtorjevem bivanju na Poljskem, kjer je bilo soočenje s poljsko družbenopolitično realnostjo precej razočarajoče. Iz Poljske je odpotoval razočaran in prepričan v upravičenost zahtev, ki jih je postavljala takrat (1981) močna Solidarnost.

Najpomembnejše poglavje, hkrati pa za nas najbolj zanimivo, je gotovo poglavje z naslovom »Contemporary Scotland : Unknown Country«, kjer je opisal razmere in probleme škotskega vprašanja ter seveda boj delavskega razreda od konca II. svetovne vojne do danes. Velik pomen je avtor pripisal gospodarski krizi, v kateri se je Škotska znašla po letu 1970; toda hkrati z reševanjem krize naj bi, po avtorjevem mnenju, zrasle tudi možnosti škotske »kulturne renesanse« ter možnosti škotskega socializma. Socializem naj bi zmagal predvsem kot alternativa barbarstvu, zato se avtor zavzema za preboj socialistične misli v konkretni politiki v 80. in 90. letih na Škotskem. Avtor se ne zavzema ne za ekonomski ne za avtoritarni socializem, marveč za socializem, ki bi ga lahko poimenovali nekakšna »socialistična zavest«, nekakšen »previden socialističen optimizem«. Zanimive so njegove polemike in diskusije z akademskimi ali, kakor jih sam imenuje, »salonskimi socialisti«, ki jim očita skrajni pesimizem, to je mnenje, da ni mogoče spremeniti tekmovalne kapitalistične družbe v svetovno skupnost enakosti in sodelovanja. Avtor je prepričan, da so take spremembe možne, seveda postopno, kajti kapitalizem sam pojmuje predvsem le kot etapo v boju za spremembe.

Zadnje poglavje z naslovom »Socialism, Autobiography and Oral History« je predvsem avtorjeva analiza socialističnega gibanja na Škotskem ta čas. Prepričan je, da je glavni razlog neuspešnega delovanja socialistov v dejstvu, da so med večino prevladali »pesimizem, demoralizacija in dezorientacija«, ki da so tudi glavne značilnosti zahodne socialistične inteligence v letu 1987. Meni tudi, da je njihova obramba